

Arkæologi i Slesvig
Archäologie in Schleswig

18 · 2020

Symposium Jarplund
7.–8.2.2020

Kolofon / Impressum

Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig

18 · 2020

Redaktion og udgivelse / Redaktion und Herausgabe

Pernille Kruse, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, pekr@msj.dk

Ingo Lütjens, Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein, ingo.luetjens@alsh.landsh.de

Lilian Matthes, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, lima@msj.dk

Mette Nissen, Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev, meni@msj.dk

Ralf Opitz, Christian-Albrechts-Universität Kiel, r.opitz@ufg.uni-kiel.de

Tobias Schade, Eberhard Karls Universität Tübingen, tobias.schade@uni-tuebingen.de

Trykt med støtte fra / Gedruckt mit Unterstützung von

Museum Sønderjylland-Arkæologi Haderslev

Omslag, grafisk design og opsætning / Umschlag, Layout und grafische Gestaltung

Ralf Opitz, Christian-Albrechts-Universität Kiel, r.opitz@ufg.uni-kiel.de

Omslagfoto / Umschlagfoto

Jens Lühmann, NIhK

Tryk / Druck

Wachholtz Verlag GmbH, Kiel/Hamburg, 2021

ISSN 0909-0533

ISBN 978-87-87584-38-8

Copyright

Ansvar for copyright på de anvendte illustrationer ligger hos de enkelte forfattere. Alle rettigheder, også tryk af uddrag, fotomekanisk gengivelse eller/og oversættelse forbeholdes.

Die Autoren sind für das Copyright der gelieferten Abbildungen selbst verantwortlich. Alle Rechte, auch die des auszugsweisen Nachdrucks, der fotomechanischen Wiedergabe und der Übersetzung, vorbehalten.

Indhold/Inhalt

Tenna R. Kristensen

Grænser i landskabet – Sten- og jorddiger. 11

Philipp Grassel

Zwei ›Ziegelwracks‹ in der Kieler Außenförde?

Der Fund der *MALIK* und des *2-Anker Wracks*. 25

Søren Brøgger og Anders Hartvig

Bjerndrup – et skattefund med bebyggelse fra vikingetiden 39

Claus Feveile

Damhus-skatten – en foreløbig præsentation af

en Ribeudmøntning fra tidlig 800-årene. 51

Valerie Elena Palmowski

Kosel, neue Informationen zu einem altbekannten wikingerzeitlichen Bestattungsort.

Bioarchäologische Analysen der menschlichen Skelettreste aus Kosel-Ost. 67

Bente Sven Majchczack, Tina Wunderlich und Dennis Wilken

Die nordfriesischen Inseln im 8. Jahrhundert. Aktuelle Grabungsergebnisse

von Handelsplätzen auf der Insel Föhr, Kr. Nordfriesland. 89

Casper Marienlund

Beboelse i landskabet – en analyse af bebyggelsernes placering i landskabet

fra jernalderen til middelalder i området omkring Eltang Vig 105

Lars Grundvad

Jernalderofringer fra Stavsager Høj ved Fæsted – en foreløbig

præsentation af deponeringer og kontekster. 119

Tobias Schade

Das ›Nydamboot‹ im Museum: Inwertsetzungen

und Präsentation im Wandel der Zeit 139

Per Ethelberg

Mellem angler og jyder ved Kassø. 159

<i>Katrine Moberg Riis og Annette Frölich</i> Ønlev-kvinden – En højstatus kvindegrav med et kirurgisk redskab fra yngre romersk jernalder (225–250 e. Kr.)	179
<i>Mads Leen Jensen</i> En rig kvindegrav med hesteudstyr – nye resultater fra Tombølgaard	199
<i>Line Lerke og Christine Søvsø Hjorth-Jørgensen</i> Fragmenter af et håndværk: Ten- og vævevægte i førromersk og ældre romersk jernalder i Jylland	221
<i>Almut Fichte</i> Knoglerne fra Kassø.	239
<i>Louise Felding, Lilian Matthes og Vianna Tastesen</i> Tekstilproduktion i dansk bronzealder.	259
<i>Martin Egelund Poulsen</i> Treskibede bulvægshuse og deres vstdanske udbredelse. Om regionalitet og monumentalitet i ældre bronzealder periode II–III.	273
<i>Rüdiger Kelm</i> Die Europäische Route der Megalithkultur in Schleswig-Holstein – Ergebnisse eines archäologischen Vermittlungsprojektes zwischen denkmalbasierter Forschung und Kulturtourismus	289
<i>Jesper Borre Pedersen</i> Tidsrummet for Hamborgkulturens bosættelse ved Jelsløerne kommenteret gennem forsøg på flintsammensætning	303
<i>Esben Schlosser Mauritsen</i> Luftfotoarkæologi i Slesvig. En status.	319
<i>Forfattere/Autoren</i>	333

Beboelse i landskabet – en analyse af bebyggelsernes placering i landskabet fra jernalder til middelalder i området omkring Eltang Vig

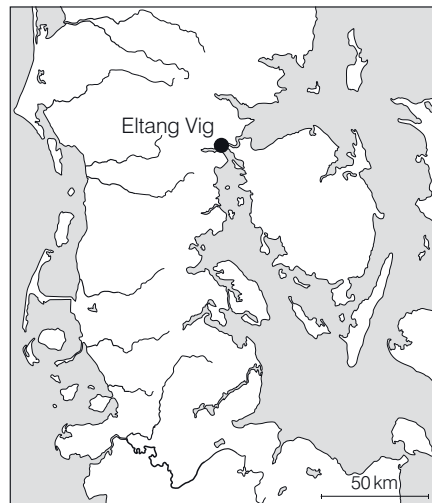
Casper Marienlund

Abstract

This paper examines the location of the excavated farms and settlements in the landscape surrounding the tunnel valley of Eltang Vig from the Iron Age to the Middle Ages.

The main bulk of the archaeological evidence comes from several campaigns at the archaeological sites of Banggård II, Eltang, and Marielyst from 2014 to 2019, and their connection to older excavated sites.

The landscape in this area was affected significantly during the ice age. The terrain changes rapidly, and the landscape is characterised by high hills and tunnel valleys, closely connected to The Little Belt. The large, investigated area of approximately 123 ha offers a great opportunity to study the archaeological area and to focus on the location of the buildings in the landscape on a greater scale. Although large parts of the landscape have not been archaeologically examined, the survey indicates that some areas were more densely populated than others during different periods of time, which could indicate that the role of the landscape and the use of it changed over time, due to aspects such as local agriculture, trade, and security.

Fig. 1. Geografisk placering af Eltang Vig.
Fig. 1. Geographic location of Eltang Vig.

Introduktion til området

I Eltang og Nørre Bjert ejerlav, som ligger placeret nordøst for Kolding (Fig. 1), blev der, fra 2002 til 2018 forundersøgt omkring 123 ha. Her blev der fundet en del jordfaste fortidsminder fra oldtiden op til nyere tid. Forundersøgelserne, og de

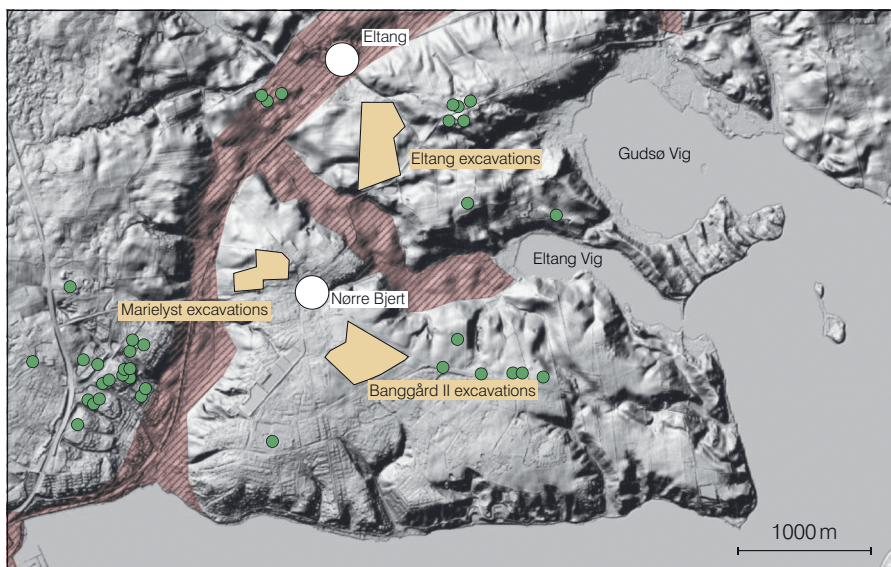

Fig. 2. Terrænkort over området. Med grøn markeres gravhøjene. De tre store udgravningskampagner er markeret med gul.

Fig. 2. Terrain map of the area. The burial mounds are marked green. The three large excavation campaigns are marked yellow.

efterfølgende udgravninger, har givet os muligheden for at få indblik i bygningerne og deres placering i landskabet i forhold til den tid, de er bygget i, samt hvordan landskabet er blevet benyttet.

Særligt tre større udgravningskampagner ved Eltang, Banggård II og Marielyst fra 2015–2019, som i alt har dækket 9,3 ha, har været med til at belyse bebyggelsesmønstrene fra bronzealderen til den tidlige middelalder (Fig. 2).

Landskabet omkring Eltang Vig består af plateauer, som er adskilt af kløfter, moser og tunneldale. Dette landskab blev skabt i forbindelse med at isen trak sig tilbage efter Weichsel-istiden for omkring 17.000 år siden. I dele af Danmark var det terræn, som blev skabt kuperet og

overvejende lerholdigt (HIRSCH/MADSEN 2012, 28), hvilket ligeledes var tilfældet ved området omkring Eltang Vig. Landskabet består her af flere plateauer, som ligger mellem 30 og 50 m over havets overflade. Særligt to plateauer er dominerende i området, det ene ved Eltang og det andet ved Nørre Bjert. De to plateauer bliver adskilt af en tunneldal som går ud i Eltang Vig.

I Nørre Bjert ejerlav, hvor også Nørre Bjert by ligger, dækker plateauet omtrent 400 ha. Ud mod Lillebælt, mod øst, er der to mindre plateauer på 44 ha (Drejens) og 26 ha (Elvig). Mod syd grænser området ud mod Kolding Fjord.

Byen Bjert/Bjært nævnes første gang i de skriftlige kilder i 1284 som Bierthe. Ordet kommer muligvis fra Biargh = Bjerg

eller biart = lys, klar, skinnende. Det kan ikke helt bestemmes, men navnet Bjært er antageligt meget gammelt (BERTHELSEN 1955, 331).

Det andet større plateau ligger nord for Nørre Bjert i Eltang ejerlav, syd og vest for den middelalderlige landsby Eltang. Dette plateau er på omtrent 284 ha. I vest og nord bliver plateauerne afgrænset af en større tunneldal, som løber fra Kolding Fjord i sydvest til nordøst, hvor den går ud i Gudsø Vig. Omtrent ved midten af tunneldalens forløb, løber der en mindre tunneldal ned til Eltang Vig. Denne tunneldal adskiller de to større plateauer ved Eltang og Nørre Bjert.

Eltang benævnes første gang i Kong Valdemar II's jordbøger fra 1231 som »Ælmtungæ«. Forleddet er trænavnet Elm med efterleddet Tunge. Tunge blev brugt om odder og bakker, der skyder sig frem i et lavere terræn, og tange betyder topografisk noget nær det samme. Navnet Eltang stammer således fra en landtunge eller tange bevokset med Elm (BERTHELSEN 1955, 309). Tangen, der hentydes til, er antagelig Hovens Odde, der er en to km lang landtunge, som ligger mellem Eltang Vig og Gudsø Vig (Fig. 3.).

De ældste arkæologiske fund i området er fra stenalderen. Flere genstande fra perioden er fundet langs kysten og i områder, der nu er dækket af vand. Der er dog også fundet aktivitet fra perioden længere inde i landet. Der blev fundet redskaber fra brommekulturen (11.500–10.000 f.Kr.) nær Banggård-udgravningerne (NIELSEN 2009), samt et hus, som antageligt var fra tragtbægerkulturen (4.000–2.800 f.Kr.) ved udgravningerne ved Eltang (MARIENLUND 2020 d).

I begge ejerlav er der samlet observeret 21 gravhøje (Fig. 2). Bortset fra tre stenalderhøje i udkanten af det nuværende

Fig. 3. Foto over Eltang Vig fra sydøst. Taget fra Hovens Odde. Plateauet ved Nørre Bjert ses i baggrunden (Foto: C. Marienlund).

Fig. 3. Photo of Eltang Vig taken from Hovens Odde. The plateau at Nørre Bjert is seen in the background (Photo: C. Marienlund).

Eltang, er langt de fleste gravhøje overpløjet og kan ikke nærmere tidsbestemmes. Disse gravhøje ligger desuden alle under 1 km til den nuværende kyststrækning.

Generelt er gravhøje i Danmark ofte placeret på højtliggende områder med udsigt over vandet, og deres placering har fulgt land- og vandfærdselsårer i landskabet. Huse fra ældre bronzealder lå ofte nær gravhøje (DOLLAR/POULSEN 2015, 5 f.).

På plateauet ved Nørre Bjert, er der på seks lokaliteter blevet observeret bronzealderhuse. Fire af disse områder, hvor der er fundet huse fra ældre bronzealder (CHRISTENSEN 2003; 2004; 2006; MARIENLUND 2020 c), lå alle inden for 500 m til en gravhøj.

I kontrast til tidligere forskning, indikerer nyere danske undersøgelser, at der i nogen enkelte tilfælde allerede i bronzealderen kan have været flere samtidige gårde, som lå inden for en afstand af 200 m. Dette er gældende for bebyggelserne Bjerre og Fårtoft på Thy (BECH 2018, 24 ff.).

Dette syntes dog ikke at gælde for området ved Eltang Vig. Af de fundne huse fra bronzealderen, kan ingen af husene med sikkerhed bestemmes til at være samtidige. Dette vil dog ikke helt kunne konkluderes med sikkerhed, da der er flere af de omliggende områder, der ikke er udgravet. Særligt i området vest for Banggård II udgravningerne, hvor der er observeret flere overpløjede gravhøje samt udsigt over Eltang Vig, kunne være et godt bud på placeringen af flere huse fra bronzealderen.

Jernalderbebyggelsen midt på plateauet

Centralt placeret på det største plateau, ved den sydlige udkant af den middelalderlige bebyggelse i Nørre Bjert, blev der fra 2002 til 2018 foretaget 12 udgravninger inden for et 16 ha stort område med fællesbetegnelse Banggård II (Fig. 4).

På det samlede område blev der erkendt minimum 122 konstruktioner fra førromersk jernalder (500–50 f.Kr.)

Området er fortrinsvist plant med en mindre hældning mod syd og øst. Området ligger 41–44 m over havets overflade, med omkring 1,4 km til henholdsvis Eltang Vig, Kolding Fjord og tunneldalen i vest. Undergrunden bestod primært af let sandet ler, dog var det en anelse mere sandet omkring de fem lavninger i området. Under udgravningen blev der, ud over tre huse fra bronzealderen, fundet 67 treskibede langhuse samt 22 økonomibygninger. Mindst 18 af langhusene blev ¹⁴C-dateret fra 350 f.Kr. til omkring år 0. Typologisk skal de resterende huse ligeledes dateres til førromersk- og ældre romersk jernalder.

Flere af bygningerne havde været indhegnet i et samlet gårdsanlæg, hvilket er en tendens man arkæologisk først erkender fra førromersk jernalder (ETHELBERG

2003, 131 ff.). Bebyggelsen var mest koncentreret i det vestlige og sydlige område, mens den har været mere spredt nord og øst for området. Bortset fra enkelte lavninger, havde området umiddelbart været ideelt til landbrug, og husene kunne ligge helt op til større samlede landbrugsarealer. Ved undersøgelser af materiale fra stolpehuller var det særligt kornsorten byg der var dominerende, (MARIENLUND 2020 b; 2020 e) hvilket også var den mest almindelige i jernalderen (HARDT 2003, 42).

De ældste af husene fra førromersk jernalder, lå forholdsvis spredt på det meste af arealet. Om der i denne periode har været tale om en decideret landsby er tvivlsomt. En af de gængse definitioner på en landsby er, at de enkelte enheder skal ligge samlet med minimum tre gårde inden for en radius af 100 m (ETHELBERG 2003, 131 f.). Da alle husene ikke er ¹⁴C-dateret, kan det ikke med sikkerhed konkluderes, men det tyder på, at de ældre af husene ikke overholder denne definition.

I løbet af førromersk jernalder opstod der ved Banggård II en reel landsbystruktur, hvilket også var typisk for perioden (ETHELBERG 2003, 131 ff.) Der blev set to områder, hvor fire til seks hovedbygninger antageligvis har ligget samtidig. Det antages, at det er den samme landsby, som er flyttet rundt. Ud fra ¹⁴C-dateringerne kan det ikke erkendes hvilken af disse to, der er ældst. Den ene mulige landsby, blev set i det sydlige og centrale del af undersøgelsesområdet (RIIS 2020 d; MARIENLUND 2020 b; 2020 e). Der var minimum seks hovedhuse med gårdsindhegning, som dateres fra midterste til yngste del af førromersk jernalder. Teorien om, at disse huse udgør en landsby, bygger primært på ¹⁴C-dateringer og det faktum, at flere af husene har relativt ens kvadratiske

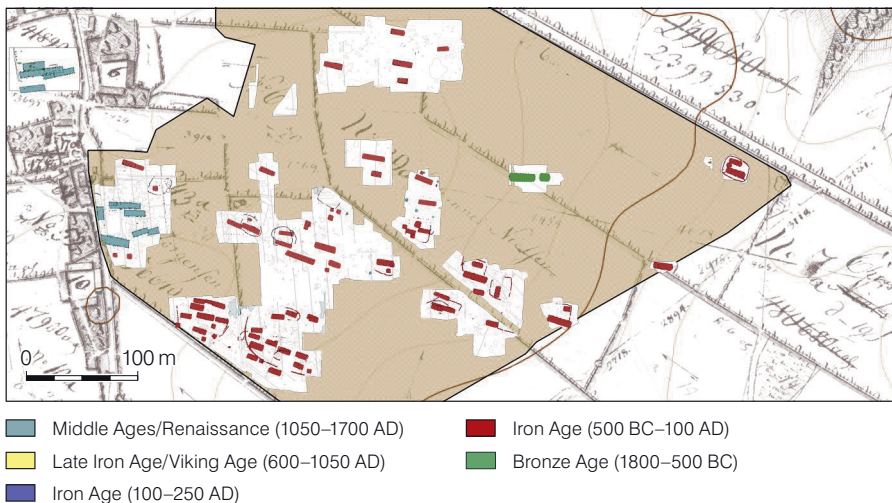

Fig. 4. Kort over den centrale del af udgravningen ved Banggård I og II. Bygningernes datering er markeret med forskellige farver.

Fig. 4. Map of the central part of the excavated areas at Banggård I and II. The date of the buildings is marked with different colours.

gårdsindhegninger, men udover at de ligger i et afgrænset område, har de umiddelbart ingen indbyrdes relation.

Det kan være svært at erkende en decideret landsby næsten alene ud fra ¹⁴C-dateringerne, men når gårdene respekterer hinanden og har samme dimension, er der ikke så meget tvivl. Dette var tilfældet i den sydlige del af udgravningsområdet, omkring 200 m sydvest for den førnævnte landsby.

Her lå der fire øst-vest orienterede huse med en længde på omkring 10 til 10,6 m. Disse huse lå med omkring fire til fem m fra gavl til gavl, hvor størstedelen af tofternes udbredelse har ligget syd for husene. I det undersøgte område, blev der ikke erkendt huse fra den efterfølgende periode, så landsbyen er enten forsvundet, eller flyttet til et andet område.

Bebyggelsen mellem tunneldalene

Omtrent 800 m nord for dette område, på den nordlige side af den middelalderlige landsby, blev der i 2015 forundersøgt et område ved Marielyst på 10 ha. Samlet blev der efterfølgende udgravet 2,3 ha fordelt på syv felter (JENSEN unpubl. b). Området ligger nord for det middelalderlige Nørre Bjert, på den nordlige del af plateauet, som går ud i en spids. Inden for 500 m går det stejlt ned i tunneldale i vest, nord og øst.

Området kan topografisk inddeles i to områder, et højt- og et lavtliggende (Fig. 5). Den nordvestlige del af det udgravede område lå på plateauet i kote 46–48, mens det sydlige område lå i kote 36–41. Mod vest lå der en ældre romersk jernaldergård, på skråningen ned mod tunneldalen på kote 26,5. Den generelle stigning i det udgravede område er på 6,1%.

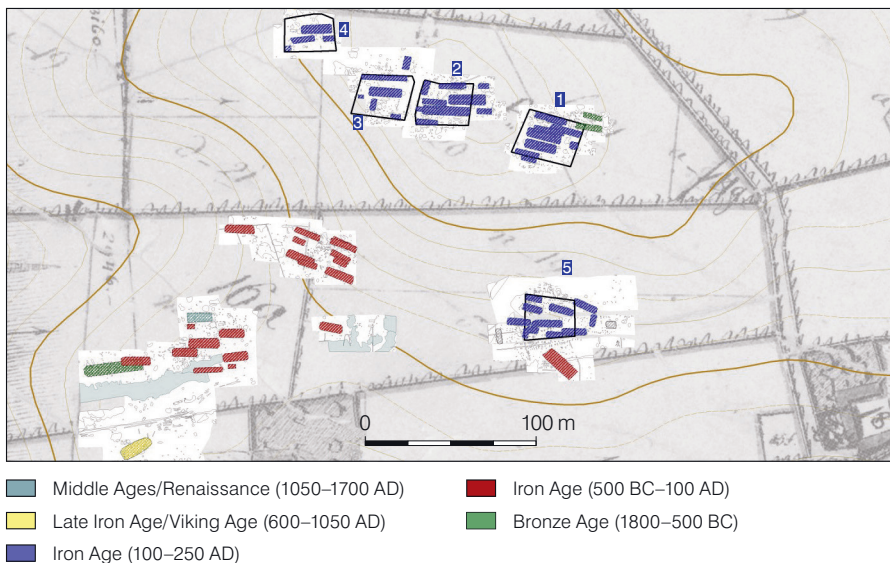

Fig. 5. Kort over den centrale del af udgravningen ved Marielyst. Bygningernes datering er markeret med forskellige farver. Gårdsanlæg er markeret med tal.

Fig. 5. Map of the central part of the excavated areas at Marielyst. The date of the buildings is marked by color. Farms are marked with different colours.

På det lavtliggende areal mod syd, var området præget af en større lavning, der gik igennem landskabet som et øst-vest orienteret bælte. På dette lavtliggende område blev der fundet 41 konstruktioner med dateringer fra bronzealderen til middelalderen. Fra jernalderen blev der set 36 konstruktioner, som stammede fra slutningen af førromersk-, ældre romersk og muligvis første del af yngre romersk jernalder. Disse huse lå nord for et større lavningsområde. Syd for lavningen blev der påtruffet et enkelt hus, som antageligt stammer fra vikingetiden.

I den nordlige og østlige del af udgravningsområdet, blev der observeret fem gårdsanlæg, hvoraf tre af dem havde flere faser. Gårdsanlæggene var indhegnede og

var tilnærmelsesvist rektangulære og har omtrent været mellem 580 m² og 800 m², og omgivet af palisadehegn. Hovedhuse- ne var omkring 18–20 m i længden, bortset fra et på 28 m. Ud over det treskibede hovedhus, var der tilknyttet mindre bygninger og hegnshuse. Seks af gårdene blev ¹⁴C-dateret til omkring år 0 til 200 e.Kr., og var derfor fra ældre romersk jernalder (50 f.Kr.–150 e.Kr.) og første del af yngre romersk jernalder (150–350 e.Kr.).

Gårdsanlæggene 1–4 lå forholdsvis plant i kote 46–48, på en nordvest- til syd-østgående linje, med en afstand på 15 m til 20 m fra hinanden. Gårdsanlæg 5 ligger i det mere lavtliggende område, 76 m syd for gårdsanlæg 1. Området imellem disse gårdsanlæg er ikke forundersøgt. I forhold

til gårdsanlæggenes størrelser og afstanden mellem dem, er det plausibelt, at der her har ligget endnu et gårdsanlæg. Dette vil dog have ligget på en skråning. Den sydlige del af gårdsanlæg 1 ligger i kote 46,5, mens den nordlige del af gård 5 ligger i kote 41, og med en afstand på 76 m, vil den gennemsnitlige stigningsprocent mellem de to gårdsanlæg være på 7,2%, som umiddelbart virker for stejlt til et gårdsanlæg. En anden mulighed er, at den sydlige gård 5 skal opfattes som landsbylederens gård. Et lignende eksempel med en landsbyledergård i tilknytning til en landsby fra sidste del af ældre romersk jernalder, kendes blandt andet fra Galsted, der ligger mellem Haderslev og Løgumkloster. Her lå landsbylederens gård omtrent 50 m syd for den resterende landsby. Hverken gårdsindhegningen eller hovedhuset var de største i landsbyen. Ud over placeringen lidt længere væk fra de resterende gårde, har den primære argument for at dette måtte være en landsbyledergård været den tilhørende gravplads, der lå separat fra landsbyens øvrig gravplads. (ETHELBERG 2003, 197 ff.). Gårdsanlæg 5, ved Marielyst, var heller ikke større end de resterende gårde. Hovedhuset på de centralt placerede gårdsanlæg 2 var det længste af alle hovedhusene, og var omkring 28 m. Den største gårdsindhegning ser vi ved gårdsanlæg 1, hvor en af faserne var på 867 m², mens ved gårdsanlæg 5, var den største af faserne udstrækning på 791 m².

200 m vest for gårdsanlæg 5, ned mod lavningsområdet, blev der fundet en urnegravplads med seks urner. Pladsen lå 240 m væk fra det nærmeste øvrige hus i landsbyen. Under udgravningen blev der ikke fundet tegn på en sekundær gravplads, som man så det ved Galsted, men da området ikke er toltaludgravet, kan det ikke udelukkes, at den har været i området.

På gravpladsen var der kun bunden tilbage af urnerne, og man kan forestille sig, at der sandsynligvis har været flere urner. Kun i én af urnerne blev der fundet daterbare genstande, i form af to fibler af bronze og en i sølv, samt et sølvfragment fra en fjerde fibel. De er af typen Almgren Gr. II, 28, der er kendt i norden og som stammer fra ældre romersk jernalder (ALMGREN 1897, 13 ff.). Samme type fibler er blandt andet også fundet i bronze ved Møllested Bro, mellem Sønderborg og Kliplev, som ligeledes blev dateret til ældre romersk jernalder (PEDERSEN 2012, 67 ff.).

Fremkomsten af sortglitteret keramik ved gårdsanlæg 5 (JENSEN upubl. a) samt fibler i sølv, indikerer at der har boet folk af højere status end almindelige bønder (ETHELBERG 2003, 270 ff.).

Hvor området længere syd ved Banggård II var præget af et stort åbent areal, hvor husene kunne lægges i forbindelse med større dyrkningsarealer, var denne landsby fra ældre romersk jernalder, ikke omgivet af store flade landarealer, der kunne udnyttes til landbrug. Landsbyen var højtliggende og afgrænset af sumpede tunneldale i vest, nord og øst. Den mest fremkommelige vej var fra syd hvor der, særligt i den vestlige del, var en større fugtig lavning. Ufremkommeligheden og det faktum, at man kunne se fjenderne på lang afstand, gjorde området noget nemmere at forsvare end området mod syd, hvor den ældre bebyggelse lå. Tiden i den sidste halvdel af ældre romersk jernalder var præget af centralisering af det politiske system, øget handel med romerne samt uroligheder og krige. I overgangen mellem ældre romersk og yngre romersk jernalder, blev magtstrukturen i samfundet ændret, så i stedet for mindre autonome høvdingesamfund, blev samfundet i større grad centraliseret,

hierarkisk opdelt samt præget af kampe og konflikter (JENSEN 2003, 483 f.). Disse begebenheder afspejles tydeligt i det arkæologiske materiale. I Sydskandinavien kendes et halvt hundrede våbenofringer fra perioden. Det ses blandt andet ved Illerup Ådal nær Skanderborg og ved Vingsted nær Vejle (JENSEN 2003, 507 ff.).

Nørre Bjert i middelalderen

Ved Nørre Bjert har genstande og jordfaste fortidsminder i de undersøgte områder, næsten været helt fraværende i perioden fra 200 e.Kr. til 1200 e.Kr. Der er kun fundet en enkelt mulig bygning fra vikingetiden, samt en enkelt konstruktion fra tidlig middelalder (JENSEN upubl. a).

Tegn på en efterfølgende landsby på plateauet, kendes fra skriftlige kilder fra 1284 (BERTHELSEN 1955, 331). Fra original 1 kort fra 1822 ses Nørre Bjert placeret på hovedvejen fra Kolding i vest til Middelfart mod øst, hvor Lillebælt er smallest, og sejlturen er kortest. Fra landsbyen var der mod nord en vej som førte længere ind i landet, samt en vej der gik mod syd, og forgrenede sig i flere retninger ud mod Kolding Fjord. Det er i krydset af disse veje, særligt syd for hovedvejen, at landsbyens gårde var placeret.

Arkæologisk blev der erkendt huse fra 1300–1500-tallet (WITTE 2018), som ligger inden for den samme landsbystruktur som den ældre del af det nuværende Nørre Bjert. Der er ikke fundet arkæologiske beviser for at vejen fra Kolding til Lillebælt gik igennem Nørre Bjert i middelalderen, men da det geografisk er den mest naturlige rute, er dette højst sandsynligt. En vej på en så central rute ville have øget handlen, effektiviseret administrationen, samt øget tropemobiliteten. (WESTERDAHL 2006, 62 f.).

Bebyggelsen mod øst

Det er muligt, at flere konstruktioner fra perioden fra 200 e.Kr. til 1200 e.Kr. ved Nørre Bjert, enten har været på de områder der endnu ikke er forundersøgt, eller også var de på samme placering som det middelalderlige Nørre Bjert, og derfor kan være svære at påvise. En tredje mulighed er, at bebyggelsen var flyttet længere mod øst. En landsbystruktur mellem ældre jernalder og middelalderen blev påtruffet i naboejerlavet ved Eltang.

På den sydlige del af plateauet ved Eltang, omkring 900 m nordøst for Marielyst udgravningerne blev der i 2014 forundersøgt et område på omkring 20 ha (PEDERSEN 2019). På den nordøstlige del blev der påtruffet konstruktioner fra middelalderen, mens der på den sydvestlige del blev påtruffet anlægsspor efter huse fra yngre germansk jernalder og vikingetiden (ca. 600–1000 e.Kr.). Det efterfølgende år blev dele af det arkæologiske område i den sydvestlige del udgravet. Der blev undersøgt 11 huse, fem økonomibygninger samt seks grubehuse. Otte af husene blev ¹⁴C-dateret til perioden fra yngre germansk jernalder og til slutningen af vikingetiden (PEDERSEN 2019). Hustomterne optræder i tætte klynger, som vidner om, at bebyggelsen har eksisteret i flere faser. Nogen egentlig landsbystruktur blev ikke klarlagt, men ud fra ¹⁴C-dateringerne og typologien må flere af husene have været samtidige. Det er omtrent en fjerdedel af det erkendte område med fortidsminder, som er udgravet, og fremtidige udgravninger vil antageligvis kunne belyse en mere klar landsbystruktur. Ud fra jordprøver, blev der, særligt fra grubehusene, fundet en del rug og havre. Kornsorten byge, som var dominerende i førromerske beboelsesområder fra Banggård II, var kun en mindre del af materialet fra Eltang.

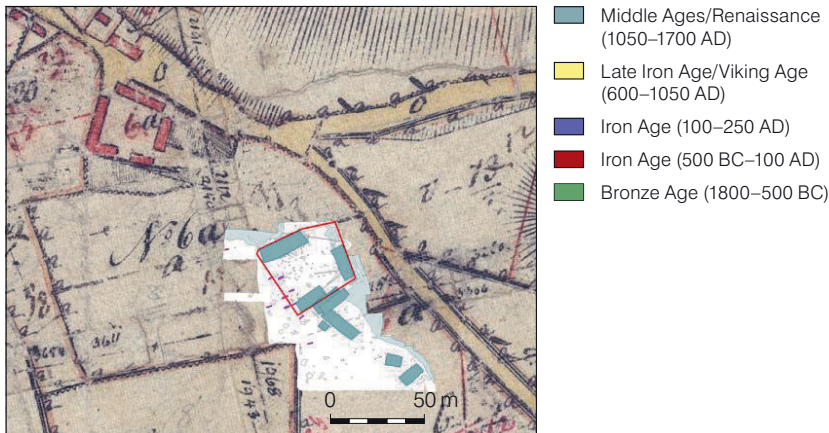

Fig. 6. Udskiftningskort over den middelalderlige udgravning ved Eltang. Med rød markeres gårdsindhegning. Med magenta ses hørristningsgruber.
 Fig. 6. Plan of the medieval site at Eltang. The farm is marked red. The roasting pits for flax are marked magenta.

Bebyggelsesområdet var fortrinsvist plant, og ligger i kote 30–33, med en mindre hældning mod syd. Mod syd og vest går området ned mod sumpede tunneldale. Den sydlige tunneldal går ud i Eltang Vig, som ligger 1.200 m fra bebyggelsen. Mod sydvest går den 2 km lange landtange, Hovens Odde, ud mod Lillebælt. Nord for tungen ligger Gudsø Vig, som var 1.500 m fra bebyggelsen. Her er der fundet sejlspærringer, som er fra vikingetiden til tidlig middelalder. Disse har sandsynligvis haft en relation til bebyggelsen. En sejlspærring ville gøre det nemmere at kontrollere og forhindre dem, som kom ind i Gudsø Vig, samt beskytte de skibe som skulle ligge der. Lignende sejlspærringer fra samme periode er fundet ved Vordingborg på Sydsjælland og Kertinge Nor ved Østfyn (GRØN et al. 2007, 124 ff.). Under udgravningen blev der fundet en del importerede genstande, som er kommet til Eltang via handel over store

afstande. Der blev blandt andet fundet en arabisk dirhem, som er præget i Bagdad år 781 e.Kr. Dele af et ornamenteret klæberstenskar, antageligvis fra Norge eller Sverige og et sølvbeslag med forgyldning og indlæg af niello, der antageligvis har fransk oprindelse. Derudover blev der fundet tre skår fra Badorf-keramik (PÆDERSEN 2019). Keramikken blev fremstillet ved Badorf mellem Bonn og Köln i 7–800-tallet. Denne type keramik er sjælden i Skandinavien, og kendes kun fra Ribe, Hedeby, Birka og Kaupang (KELLER 2004, 155 ff.)

Omkring otte km øst for bebyggelsen ved Eltang ligger Erritsø (Fig. 6). Her er der fundet et område med bebyggelse, her i blandt en større hal fra vikingetiden. Dette kunne tyde på at Erritsø i denne periode har været en betydelig magtfaktor i området. Erritsø ligger tæt ud mod Lillebælt. Der er dog ingen gode naturlige

havne der, og det tætteste område er ved Gudsø Vig (RAVN et al. 2019, 37 ff.). Hvis Gudsø Vig har været benyttet som havn af beboerne ved Erritsø, er der en vis sandsynlighed for at bebyggelserne ved Erritsø og Eltang har haft en relation til hinanden. Det vides ikke med sikkerhed om vikingetidsbebyggelsen ved Eltang, var flyttet hertil fra en nærliggende lokalitet. Det er også muligt, at bebyggelsen ved Eltang startede som en sæsonplads for handlende, og derved ikke havde nogen ældre fase. Pladsen udviklede sig muligvis senere til en fast bebyggelse, som flyttede længere mod nord og Eltang fik derved sin nuværende placering.

Handlen til vands i lokalområdet fortsatte antageligvis op i middelalderen, som blandt andet tydeliggøres med fund af et ældre skib 1940erne i Eltang Vig, i forbindelse med dræning af området. Skibet har været omkring 18 m langt og 4 m bredt og skal ses som et mellemstort oceangående skib, som antageligt skal dateres fra omkring 1100–1250-tallet. (SKOV 1952, 65 ff.) Det er umiddelbart samtidig med den tidlige middelalderlige bebyggelse ved Eltang. Det vides dog ikke, om skibet havde en relation til bebyggelsen, men viser, at vigen kunne bruges som naturlig havn i den tidlige middelalder.

I den nordlige del af det forundersøgte område, omkring 300 m nordøst for bebyggelsen fra yngre germansk jernalder til vikingetiden, i udkanten af landsbyen Eltang, blev der fundet 9 huse fra middelalderen, som skal ses som to gårde i flere faser. I modsætning til bebyggelsen fra jernalder og vikingetid, ligger den udgravede del af den middelalderlige landsby Eltang på en nordvendt bakkeskråning ned mod tunneldalen. Tre af husene blev ¹⁴C-dateret til af være fra 1250–1400-tallet e. Kr, men

typologisk er flere af de udaterede huse fra en ældre periode af middelalderen. I den nordlige del var et gårdsanlæg i to faser, bestående af tre bygninger. Hvis gårdens placering ses i forhold til de andre gårde på original 1 kort over Eltang (Fig. 7), ligger gården i tydelig forlængelse af landsbyen Eltang. Eltang var ikke placeret på et højtliggende område, i modsætning til Nørre Bjert, men lå nede i den større tunneldal, samt på kanterne op mod de højre beliggende områder i nord og syd.

I forbindelse med udgravningen af den middelalderlige bebyggelse blev der fundet 10 hørristningsgruber i den vestlige del af feltet. Fund af produktionsanlæg, såsom hørristningsgruber, kan sige noget om, hvordan landskabet blev brugt i samtiden. I Nørre Bjert og Eltang ejerlav er der samlet fundet 16 hørristningsgruber (PEDERSEN 2019; JENSEN upubl. b.; MARIENLUND 2020 a), hvor man bearbejdede hør, før det kunne anvendes til klædefremstilling. Et fåtal af disse er blevet analyseret, men det antages, at flere af disse er yngre end middelalderen. Vi ved fra skriftlige kilder fra 1768 (BERTHELSEN 1955, 285 ff.), at hver gård i sognet havde en hørager, og en af de større gårdene fra Nørre Bjert hed Hørholm (BERTHELSEN 1955, 147).

Landskabet ved Nørre Bjert og Eltang har givet gode betingelser for dyrkningen af hør. Hør gror bedst i fugtige jorde ved kær, moser eller ved fugtige engområder, og der skal gerne være lerblandet sandjord eller sandblandet lerjord (HANSEN/HOIER 2000, 78 f.). Både ved udgravningerne i Marielyst (JENSEN upubl. b.) og Eltang (PEDERSEN 2019) blev der fundet grubehuse fra vikingetiden med tenvægte og vævevægte. I et af grubehusene fra Eltang er der ligeledes fundet hørfør. Dette kunne tyde på tekstilforarbejdning af lokal dyrket hør.

Fig. 7. Ortofoto fra 2017, over området omkring Gudstø Vig.
 Fig. 7. Orthophoto from 2017. It shows the surrounding areas of Gudstø Vig.

Afrunding

De arkæologiske fund i området omkring Eltang Vig i Eltang og Nørre Bjert ejerlav, viser en variation i hvordan folk boede i området, i de forskellige tidsperioder.

Gårdene lå i førromersk jernalder forholdsvis spredt, men blev i løbet af jernalderen samlet i en regulær landsbystruktur, som flyttede rundt i landskabet.

Området hvor gårdene lå, var forholdsvis plant, med nem adgang til god landbrugsjord. Særligt kornsorten byg blev produceret her. Omkring 800 m nord for dette område, blev der undersøgt et område med huse fra ældre romersk, til første halvdel af yngre romersk jernalder, som bestod af en landsby med mindst fem gårde. Landsbyen lå højt i landskabet og var omgivet af sumpede tunneldale mod vest, nord og øst. Dette gjorde området noget nemmere at forsvare, men landsbyen lå ikke i forlængelse af store landbrugsarealer, som bebyggelsen i det mere åbne område mod syd. Samfundsstrukturerne havde

ændret sig, hvilket ændrede kravene til landsbyerne. I ældre romersk jernalder, var regionen præget af kampe og konflikter. Dette afspejler sig blandt andet i de mange våbenofringer, som er fundet i Jylland og på Fyn. Fra samme periode som bebyggelsen kan blandt andet nævnes Ejsbøl mose, Viemose (JENSEN 2003, 365 f.) og Alken Enge (IVERSEN 2019, 85 f.) Lokale krige og konflikter vil antageligvis være en af forklaringerne på, hvorfor landsbyen lå på en relativ ufremkommelig lokalitet, med en større afstand til god landbrugsjord, men med godt udsyn ud over store dele af området.

Øst for Nørre Bjert, og lige syd for den nuværende bebyggelse ved Eltang, blev der fundet huse og grubehuse fra yngre germansk jernalder og vikingetiden ca. 600–1000 e.Kr. (PEDERSEN 2019). Bebyggelsen lå på en let sydlig skråning, lige nord og vest for Eltang- og Gudstø Vig. Ud over egenproduktion af blandt andet rug og havre, havde det en økonomisk og

ernæringsmæssig betydning, at der var adgang til fiskeri og handel. Ved Gudsø Vig er der gennem årene fundet flere sejlspærringer, som er dateret til sidste halvdel af jernalderen og vikingetiden.

Dette kan have været et vigtigt værn for at beskytte vikingetidsbebyggelsen ved Eltang, da sejlspærringer ville begrænse de sejlbare områder og, formindskede risikoen for at blive overrasket af fjendtlige skibe. Både sejlspærringen og landskabets beskaffenhed ville være en beskyttende faktor i forbindelse med et angreb. Den nære beliggenhed til havet gav gode mulighed for fangst af fisk og skaldyr, som kunne bruges i kosten. Transport og handlen med skibe muliggjorde, at der kunne foregå handel med fjerne egne. Ved jernalder og vikingetidsbebyggelsen er der fundet, glas og en dirhem som er slået i Bagdad i 781 e.Kr., samt den importerede Badorf keramik (PEDERSEN 2019). Denne bebyggelse har været samtidig med bebyggelsen i Erritsø, som lå otte km længere mod øst. Denne skal antageligt opfattes som et regionalt magtcentrum. Da Gudsø Vig, som ligger ved Eltang, har været den tætteste

naturlige havn ved Erritsø (RAVN et al. 2019, 37 ff.), må bebyggelsen ved Eltang have spillet en forsvars- og handelsmæssig rolle. Langdistancehandlen har muligvis fortsat igennem middelalderen, hvilket blandt andet sandsynliggøres med fund af et mellemstort oceangående skib i Eltang Vig, som antageligt skal dateres fra omkring 1100–1250 (SKOV 1952, 65 ff.), og det har derved været samtidig med den middelalderlige bebyggelse.

Det er plausibelt at jernalder- og vikingetidsbebyggelsen er en ældre fase af den middelalderlige landsby Eltang, som efter vikingetiden flyttede længere ind i landet. I modsætningen til den middelalderlige landsby ved Nørre Bjert, som lå på et plateau, på hovedstrækningen mellem Kolding og Fyn, var det det middelalderlige Eltang, trukket længere inde i landet, på kanten af en fugtig ådal.

Det fugtige langstrakt engområde, gav gode vækstbetingelser for hørplanter.

Hør, som havde spillet en væsentlig økonomisk rolle i området, kunne dyrkes nær gårdene og kunne derfor nemmere beskyttes.

Litteratur

- Almgren 1897: O. Almgren, Studien über nord-europäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte (Stockholm 1897).
- Bech 2018: J.-H. Bech, Bjerre Enge – landscape, environment and settlement during the Bronze Age – an archeological introduction. I: J.-H. Bech/B. V. Eriksen/K. Kristiansen (red.), Bronze Age Settlement and Land-Use in Thy, Northwest Denmark Vol. II. (Højbjerg 2018) 11–54.
- Berthelsen 1955: H. P. Berthelsen, Eltang, N. Bjært og S. Vilstrup sogne (Kolding 1955).
- Christensen 2002: L. Christensen, MKH 1127 – Skolebakken. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 381, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2002).
- Christensen 2004: L. Christensen, MKH 1199 – Drejens Boligby II. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 60, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2004).
- Christiansen 2006: G. Christiansen, MKH 1263 – Drejens Boligby parcel 29. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 112, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2006).
- Christiansen 2013: L. Christensen, MKH 827 – Birkemosevej. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 286, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2013).
- Dollar/Poulsen 2015: S. Dollar/M. E. Poulsen, Bronzealderbønder i det sydjyske indland – treskibede langhuse fra ældre bronzealder på Kongehøj II. By, marsk og geest 27, 2015, 5–17.
- Eisenschmidt 2015: S. Eisenschmidt, MKH 1721 – Bøgeløkke. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 168, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2015).
- Ethelberg 2003: P. Ethelberg, Gården og landsbyen i jernalder og vikingetid (500 f. Kr.–1000 e. Kr.). I: P. Ethelberg/N. Hardt/B. Poulsen/A. B. Sørensen, Det sønderjyske landbrugs historie – Jernalder, vikingetid & middelalder (Haderslev 2003) 123–374.
- Grøn 2007: O. Grøn m.fl., Marine archaeological survey by high-resolution sub-bottom profilers. Norsk Sjøfartsmus. Årb. 2007, 115–144.
- Hardt 2003: N. Hardt, Jernalderens og vikingetidens landbrug. I: P. Ethelberg/N. Hardt/B. Poulsen/A. B. Sørensen (red.), Det sønderjyske landbrugs historie – Jernalder, vikingetid & middelalder (Haderslev 2003) 17–122.
- Hirsch/Madsen 2012: K. Hirsch/E. M. Madsen, Istidsjægere i Sønderjylland. Med graveske gennem Sønderjylland – Arkæologi på naturgas- og motorvejstracé (Haderslev 2012) 25–32.
- Hansen/Hoier 2000: K. M. Hansen/H. Hoier, Næs – En vikingetidsbebyggelse med hørproduktion. Kuml 2000, 59–87.
- Iversen 2019: R. B. Iversen, Våben- og hærudstyr. I: M. Løvschal/R. B. Iversen/ M. K. Holst (red.), De dræbte krigere i Alken Enge – Efterkrigsritualer i ældre jernalder (Højbjerg 2019) 85–104.
- Jensen 2003: J. Jensen, Danmarks Oldtid – Ældre Jernalder 500 f. Kr.–400 e. Kr. (København 2003).
- Jensen upubl. a: M. L. Jensen, MKH 1884 – Bangård II. Nr. Bjert sogn. Forundersøgelserapp. (under udarbejdelse), Mus. Sønderjylland, Ark. Haderslev (Haderslev u. å.).
- Jensen upubl. b: M. L. Jensen, MKH 1889 – Marielyst. Udgravningsber. (under udarbejdelse), Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev u. å.).
- Keller 2004: C. Keller, Pottery production in Badorf and Walberberg during the Carolingian period. I: R. Simek/U. Engel (red.) Vikings on the Rhine. Stud. Mediaevalia Septentrionalia 11 (Wien 2004) 155–163.
- Ravn et al. 2019: M. Ravn/C. Juel/C. Lindblom/A. Pedersen, Erritsø – new investigations of an aristocratic, early Viking Age Manor in Western Denmark c. 700–850 AD. I: R. Annaert (red.),

- Early medieval waterscapes. Risks and opportunities for (im)material cultural exchange. *Neue Stud. zur Sachsenforsch.* 8 (Braunschweig 2019) 37–45.
- Marielund 2020a: C. Marielund, MKH 1902 – Banggård II område 8. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 566, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Marielund 2020b: C. Marielund, MKH 1903 – Banggård II område 9. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 564, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Marielund 2020c: C. Marielund, MKH 1905 – Banggård II område 11. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 558, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Marielund 2020d: C. Marielund, MKH 1849 – Eltang, middelalder. Eltang sogn. Udgravningsber. 546, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Marielund 2020e: C. Marielund, MKH 1899 – Banggård II område 5 og MKH 1898 – Banggård II område 4. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 560, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Nielsen 2009: H. Nielsen, MKH 1252 – Lyshøj Nord. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 167, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2009).
- Pedersen 2019: S.L. Pedersen MKH 1849 – Eltang, jernalder. Eltang sogn. Udgravningsber. 443, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2019).
- Pedersen 2012: S.L. Pedersen, Møllested Bro I – Mellem bønder og krigere. Med graveskenen Sønderjylland – Arkæologi på naturgas- og motorvejstracé (Haderslev 2012) 65–78.
- Riis 2020a: K.M. Riis, MKH 1897 – Banggård II område 3. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 501 (under udarbejdelse), Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Riis 2020b: K.M. Riis, MKH 1900 – Banggård II område 6. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 502 (under udarbejdelse), Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Riis 2020c: K.M. Riis, MKH 1901 – Banggård II område 7. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 505 (under udarbejdelse), Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Riis 2020d: K.M. Riis, MKH 1904 – Banggård II område 10. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 504 (under udarbejdelse), Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Skov 1952: S. Skov, Et middelalderligt skibsfund ved Eltang Vig. *Kuml* 1952, 65–83.
- Westen 2016: B. Westen, MKH 1906 – Banggård II område 12. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 397, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2016).
- Westerdahl 2006: C. Westerdahl, The Relationship between Land Roads and Sea Routes in the Past – Some Reflections. *Dt. Schifffahrtsarchiv* 29, 2006, 59–144.
- Witte 2020: F. Witte, MKH 1895 – Banggård II område 1. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 556, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2020).
- Witte 2018: F. Witte, MKH 1848 – Banggård I. Nr. Bjert sogn. Udgravningsber. 450, Mus. Sønderjylland – Ark. Haderslev (Haderslev 2018).